

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՏԿԵՐԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Բան ոչ է քարքառ լեզուոյն, այլ՝ խոկումն մտացն:
ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻ

Ա. Բառի տարողութիւնը պատկերաւորութեան մէջ

Փոխաբերութիւնը համարոււմ է սփողուած համեմատութիւն: Նրա հիմքը կազմոււմ է երկու երեւոյթների նմանութիւնը: Մի քան ասում, հասկանում են այլ քան: Իմաստային այդ նշանակութիւնը բառը ձեռք է բերում մի առարկայի այս կամ այն յատկանիշով մէկ այլ առարկայ բնութագրելու միջոցով: Հարտասանութեան ձեռնարկների հին հեղինակները մեծ տեղ են տուել փոխաբերութիւնների նշանակութեանն ու օգտագործման եղանակներին: «Փոխաբերութիւնն օժտուած է նորութեան վերին աստիճանի պարզութեամբ, դիւրեկանութեամբ եւ թուլանքով – գրել է Արիստոտելը: – Խօսքի մէջ հարկաւոր է գործածել պատշաճ մակդիրներ եւ փոխաբերութիւններ, իսկ դրան կարելի է հասնել նմանութեան օգնութեամբ» (13): Արիստոտելը զգուշացնում է, որ բանաստեղծները պատանու թիկնոցը չենտեն ծերունու ուսերին, քանի որ ինչ վայել է մէկին՝ կարող է անպատշաճ լինել մէկ ուրիշի համար: «Եւ եթէ որեւէ քան ցանկանում ես ներկայացնել գեղեցիկ լոյսի մէջ, ապա անհրաժեշտ է փոխաբերութիւնը վերցնել հենց այդ սեռի ամենալաւ իրերից – բացատրում է անտիկ տեսաբանը – իսկ եթէ ցանկանում ես որեւէ քան ցուցադրել այլանդակ լոյսի

ներքոյ, ապա անհրաժեշտ է փոխաբերութիւնը վերցնել վատթարագոյն իրերի ոլորտից» (14): Նարեկացին հաւատարիմ է մնացել տեսական այս դրոյթներին:

Ասացի, որ փոխաբերութիւնը սփողուած համեմատութիւն է: Այն կարելի է վերածել բացայայտ համեմատութեան: Բայց կայ մի նրբութիւն: Համեմատութեան մէջ առկայ են նրա երկու թելերը: Եթէ չկայ մէկը, ապա այն ենթադրում եւ լրացւում է մտքով: Որովհետեւ համեմատութեան համար առաջնայինը նմանութիւնն է, մինչդեռ փոխաբերութեան համար էականը իմաստային մի նշանակութեան փոխանցումն է մէկ այլ երեւոյթի: Նարեկացին ունի մի այսպիսի փոխաբերութիւն. «Զլին լուսոյս արտասուաւ լցեալ՝ Պաղատանս յուսոյ առաջի մեծիդ վերընծայեցից» (Բան ԼԲ, Բ): Լոյսի լինը համարժէք է աչք կամ աչքեր ուղղակի իմաստին: Կապը ստեղծուած է նրանց գոգաւորութեան նմանութեամբ: Բայց բանաստեղծի համար կարեւոր է ոչ թէ նմանութեան բացայայտումը, այլ մի առարկայի յատկանիշի նշանակութեան փոխանցումը մէկ այլ առարկայի: Լինէր աչք քառն ուղղակի իմաստով՝ Նարեկացու բանաստեղծական սփանջի պատկերը («Եւ լոյսիս

լինը արցունքով լցրած՝ ես յոյսով պիտի պաղատանք մենքս քո մեծութեանը յղեմ վերստին») կը վերածուէր ուղղակի նշանակութեամբ պարզ դատողութեան:

Այսպէս էլ փոխաբերական իմաստ ունեն փուշ, անդաստան, սիրտ, որոմ, հերկել քառերը Նարեկացու հետեւեալ տողում. «Փշոցն մեղաց հերկեցի զանդաստան սրտիս յորոմանն արդիւնատրութիւն» (Բան Ե, Ե), ուր այդ բոլորը բանաստեղծը փոխադարձ կապի մէջ է դրել քնարական հերոսի բարոյական անկման պատկերը տալու համար: Համեմատութեան վերածելու դէպքում այս քառերին պիտի աւելանար նաեւ ցորեն քառը՝ աւետարանական յայտնի առակից (Մատթ., գլ. ԺԳ, 24-30): Ծաւալուն համեմատութիւն կարող է դառնալ Նարեկացու հետեւեալ փոխաբերութիւնը. «Եւ մի շիջցին առ ի մէնջ լուսոյդ շնորհաց փայլմունք ի տեսականացս աչաց իմաստից» (Բան ԼԳ, Է). թող մեր տեսողութիւնից ինչպէս աչքի լոյսը, այնպէս էլ քո շնորհների լոյսի փայլը չհանգչի մեր մտքի տեսողութիւնից:

Դժուար չէ նկատել, որ փոխաբերութիւնների ինչպէս առադի, այնպէս էլ նրանց նշանակութիւնների մէջ արտացոլուել է ոչ միայն Նարեկացու աշխարհագրութեան, այլեւ դարաշրջանի ճաշակի ու հոգեւոր մթնոլորտի իւրայատկութիւնը: Նարեկացու փոխաբերութիւնները պայմանաւորուած են ստեղծագործութեան թեմայով եւ նրա գաղափարական բովանդակութեամբ: Հասկանալի է, որ կրօնական բանաստեղծութեան մէջ միեւնոյն առարկան եւ երեւոյթը կարող է դառնալ տարբեր նշանակութեան փոխաբերութիւն, քնարական բանաստեղծութեան մէջ ունենալ այլ իմաստ: Ստորեւ ես տալիս եմ փոխաբերութիւնների մի շարք, ուր Նարեկացին քննադատում է Աստուածամօրը եւ նրա որդուն՝ Յիսուսին: Գրականութիւնից յայտնի կայուն փոխաբերութիւնները՝ կենաց

հաց, ծոցածին ծաղիկ, անմահ թագաւոր, քնաւից ստեղծող, հարսն սրբուհի եւ այլն Նարեկացին վարպետօրէն գուգորդում է իր ստեղծած փոխաբերութիւնների հետ՝ երկիր անձնական, բանական բոյս, զգայական անդաստան, անշէշ կայծ, ծառ երկնուղէշ, անթարշամ խնձոր, աստղ առաւօտի, լուսատու մարգարիտ եւ այլն, որոնք անպայման ժամանակին եղել են նոր ու թարմ:

Սուրբ աստուածածին, տարար զնա ի քեզ,

Ախորժ հանգստեամբ կամացն հանութեան,

Եղեալ երկիր անձնական բանական բուսոյն,

Եւ զգայական անդաստան կենացն հացի,

Եւ վառարան բորբոքման անշէշ կայծական,

Եւ վայր դալարաբեր հայրական ծոցածին ծաղկին,

Եւ ծառ երկնուղէշ անթարշամ խնձորին,

Եւ գործարան գոյութեան լուսատու մարգարտին,

Եւ լեռն արձանունակ երկնալիր վիմին,

Եւ այգ արփիասկիզբն աստեղն առաւօտին,

Եւ հարկ դիտապետին բանական հօտին,

Եւ արքայարան լուսակերտ անմահ թագաւորին,

Եւ մայր կաթնամատոյց քնաւից ստեղծողին,

Եւ հարսն սրբուհի հօրն Քրիստոսի:
ԳՆՄ, 409)

Թէեւ փոխաբերութիւնների գերակշիռ մասը վերցուած է տեսանելի իրերի ոլորտից, բայց ըստ կրօնական թեմայի պահանջի՝ Նարեկացին արտայայտում է կրօնական միտք ու զգացում: Հատուա-

ծը գեղեցիկ է հարտասանօրէն, բայց սառն է յուզական առումով: Այստեղ հետաքրքիր է փոխաբերութիւնների միմեանց հետ ունեցած կապի համապատասխանութիւնը: Մօրը՝ բանաստեղծը կոչում է անձնական երկիր, որդուն՝ բանական բոյս, մօրը՝ բորբոք վառարան, որդուն՝ անշէջ կայծ, մօրը՝ դալարաբեր վայր, որդուն՝ ծոցածին ծաղիկ, մօրը՝ երկնուղեծառ, որդուն՝ անթարշամ խնձոր, մօրը՝ այգաբաց, որդուն՝ առաւօտեան աստղ եւ այլն: Նարեկացին, սակայն, ստեղծել է նաեւ այնպիսի փոխաբերութիւններ, որոնք առաջին հայեացքից օժտուած են տրամաբանական հակասականութեամբ: Նա գիտակցաբար խախտում է իրերի փոխադարձ կապի ներդաշնակութիւնը, ստեղծում է նոր կապ, որն առանձնակի պատկերաւորութիւն է տալիս նրա խօսքին: Բայց այս դէպքում էլ Նարեկացին չի մեղանչում ոչ քնարական հերոսի հոգեբանութեան եւ ոչ գեղարուեստական ճշմարտացիութեան հանդէպ: Այսպէս, օրինակ՝ մեզ համար կայ մէկ արեւ, լոյսի արեգակ: Նարեկացու համար կայ նաեւ խաւարի այրող արեգակ, որ իբրեւ փոխաբերութիւն իսկապէս հանճարեղ է. «Արեգակումն երկու ի յերկուց ծայրից, Միմն՝ խաւարի, եւ միւսն՝ կիզման» (Բան Լ, գ):

Այսպէս էլ, ահա, Նարեկացու համար քնական ու քանական է գրել, որ հարս եկեղեցու փեսան աստուածորդին է, հարսնախոյրները՝ հայրապետները. «Փեսայ հարսնութեան սորա՝ Որդին Աստուծոյ կենդանոյ, ւերիորդք խնջոյից սորին՝ հայրապետացն գումարք» (Բան ՀԵ, ժ): Կամ՝ «Կաթն ստեանց սորա՝ արիւնն Բրիստոսի» եւ «Արգանդ որովայնի սորին՝ աւագանն կենդանարար» (Բան ՀԵ, ժբ): Կամ՝ «Ի կորեանց առիծուց անձնական աւճս եղեռնային» (Բան Բ, ա), «Եւ կայլակ կողիդ՝ գարիւն խաղողոյ» (Բան ՂԳ, ժ) եւ այլն:

Նարեկացու փոխաբերութիւնների ինքնատիպութիւնն առաւել վառ է արտայայտուել իրականի եւ գերբնականի, նիւթականի եւ հոգեւորի, մարդկայինի եւ աստուածայինի այն զուգորդութիւնների մէջ, ուր սովորական առարկան էլ փոխաբերական իմաստով գործածուելու դէպքում պահպանում է իր բանաստեղծական գեղեցկութիւնը: Տարբեր ոլորտներից վերցրած փոխաբերութիւնների գեղարուեստական արժէքին անդրադարձել է Հեգելը: Նա գտնում է, որ փոխաբերութիւնների ստեղծման մէջ գլխաւորն այն է, որ «բարձր ոլորտին պատկանող երեւոյթները, գործունէութիւնը, վիճակները ցածր ոլորտ փոխադրելու դէպքում ստանան ակնբերութիւն եւ ցածր կարգի երեւոյթները մարմնաւորուեն բարձր կարգի երեւոյթների նշանակութեամբ: Կենդանականը, օրինակ, ինքնին աւելի արժէք ունի, քան անկենդանականը, եւ խօսքն աւելի արտայայտիչ է դառնում, երբ անկենդան քնութեան երեւոյթները քնութագրում են որպէս կենդանի»: Եւ ապա՝ «էլ աւելի արտայայտչականութեան հասնում են այն դէպքում, երբ քնութեան երեւոյթները եւ զգայականը մարմնաւորուում են որպէս հոգեւոր երեւոյթներ եւ դրանով իսկ վեհանում եւ ազնուանում են նրանք»: Հեգելը բերում է օրինակներ. Կալդերոնից՝ «Ալիքները տնքում են նաւերի ծանր քեռան տակ», Վերգիլիոսից՝ «Կալը հառաչում է կալսելու պահին», «ծիծաղող դաշտեր» եւ այլն: «Այն, ինչ յատուկ է միայն մարդուն, – շարունակում է Հեգելը, – այստեղ օգտագործում է քնութեան երեւոյթներն արտայայտելու համար»: Բայց կայ նաեւ հակառակը՝ քնութեան երեւոյթների միջոցով արտայայտուում է հոգեւորը, այն ինչ յատուկ է մարդուն: Եւ Հոգեւոր որդրոյթն աւարտում է այսպէս. հոգեւորն իր հերթին «դառնում է էլ աւելի ակնբերելի այն փոխաբերութեան շնորհիւ, որը

վերցնում է բնութեան առարկաների ոլորտից» (15)»:

Սա հաւասարապէս վերաբերում է Նարեկացու պատկերաւորման բոլոր միջոցներին: Ցածր կարգի երեւոյթները բարձր կարգի երեւոյթների նշանակութեամբ Նարեկացին առաւելապէս օգտագործում է անձն առարկայացնելու դէպքում: Այսպէս՝ «Ծառս ամբարձուղէշ, ստուարաստեղն, Տերեւալից՝ ունայն ի պտղոց» (Բան Թ, ք), «Աղու աղանիս միշտ յիմարութեամբ, այլ ոչ հանդարտութեամբ», «Տաղաւարս մերժեալ՝ հասեալ ի կործանումն» (Բան Բ, ա), «Զիթենիս ամայական, անպտղական եւ կործանական» (Բան ԻԲ, ք), «Նթէ իցէ՞ արդեօք նկատել զգազանաբեկ հերբելի ոչխարս վերստին կամաց գթութեան բո հաւտ» (Բան ԻԵ, գ). «Նաւս ընկղմեալ, մարգարիտս մանրեալ» (Բան ԿԷ, ք) եւ այլն:

Քննարկան հերոսի բարդ ներաշխարհը տեսանելի եւ զգայելի դարձնելու համար Նարեկացին շոյալօրէն դիմում է թէ՛ բոյսերի, ծառ ու ծաղիկների եւ թէ՛ կենդանիների, հաւերի ու սողունների, թէ՛ երկրային եւ թէ՛ երկնային մարմինների, թէ՛ անգին ֆարերի եւ մետաղների, թէ՛ կենցաղային իրերի եւ եկեղեցական սրբութիւնների եւ, առհասարակ, բնութեան եւ իրականութեան ամենաբազմազան առարկաների ու երեւոյթների փոխաբերական օգտագործմանը, ուր դրսեւորուել է ոչ միայն նրա նուրբ ճաշակը, այլեւ գիտելիքների հարստութիւնը: Ահա փոխաբերութիւնների մի շարք, ուր Նարեկացին օգտագործել է ծառ, սաղարթ, ծաղիկ, պտուղ բառերը մի յաջորդականութեամբ, որը ոչ միայն ամբողջական պատկեր է ստեղծում, այլեւ ներքին շարժում եւ գործողութեան պատրանք:

*Մի՛ յարուցես ընդ իս գծառն անիծից,
Մի՛ արձակեր ի յիս զսաղարթ վնասուցն,
Մի՛ ընձիւղեր գծաղիկ մեղացս,*

*Մի՛ բերցես ընդ առաջ զնամակ
պարտուցս,*

Մի՛ արտաբերեր զէութիւն պտղոյն:

Բան ՀԸ, գ)

Ակնառու դարձնելու համար բերեմ մի փանի օրինակներ եւս, ուր փոխաբերութիւնները վերցնած են բնութեան եւ իրականութեան ամենատարբեր ոլորտներից՝ ամենատարբեր մտքեր եւ ապրումներ արտայայտելու համար: «Եւ մատուցեալ եղեալ ի հուր քախծութեան անձին տոչորման՝ գպտուղ ըղձից նեններոյ սասանեալ մտացս բուրվառաւ կամացս առաքել առ քեզ» (Բան Ա, ա). «Նթէ անաւրէնութեան մըրիկ խորտակիչ հողմոյ յանկարծ քախեսցէ զհաստուածս մարմնոյ շինուածոյ մարդոյ յերկրային ծովուս, Հանդարտեսցի անդրէն՝ դեկաւ այս թեւոց ի քեզ պատկանեալ» (Բան Գ, գ). «Խարանաւ քանիս արտաքս հերբել» (Բան Զ, ա). «Եւ յափն մահու ժամանեալ» (Բան Ե, ք). «Եւ ի մթութենէ երկեւանութեան խաւարի գտեալ» (Բան ԺԱ, ա). «Համբուրեմ հաւատոց շրթամբք գպտակեր քանիս» (Բան ԺԲ, գ). «Սուսերք հրամանի յաղթական քանիդ Զկապ սատակման մահուն խզեցեր» (Բան ԺԶ, ա). «Թափեա գմբուրս անաւրէնութեան քմբրութեան մահու քաժակս» (Բան ԺԹ, ա). «Ոչ կացուցի յոտին գերիվար մտացս երացանաւ քանին» (Բան Ի, ք). «Ոչ նոր ինչ գտեր գյանցանացս պարտեաց մառախուղ» (Բան ԻԲ, գ). «Թէ ո՞ստ տնկոյն բերկրութեան, յորմէ գաւսացայ» (Բան ԻԴ, ա). «Ընդոստեա ի սանձս կապոյ երասանաց ըմբռնման Զցնդեալ մտացս վայրագութիւն» (Բան ՀԱ, դ). «Ողորմութեամբ բո լցցի գուրն իմ գերութեան» (Բան ԿԵ, ք). «Մաքրութեան ծաղիկ ոչ ունիմ եւ ոչ իւղ ողորմութեան» (Բան ԿԸ, գ) եւ այլն:

Ինչ վերաբերում է քայական փոխաբերութիւններին, ապա պէտք է ասել, որ Մատեանի քննարկան հերոսը չունի

հոգեկան վիճակների, ապրումների եւ զգացմունքների այնպիսի թրթիռ ու գրգիռ, որ իր պատկերաւոր արտայայտութիւնը գտած չլինի Նարեկացու այլաբերութիւնների մէջ: Իրականութիւնից վերցրած պատկերների, համեմատութիւնների եւ փոխաբերութիւնների միջոցով Նարեկացին ձգտում է քացայայտել ֆնարական հերոսի ներաշխարհը, ապա քարձրանալ անդրանցական պատկերացումների, միաստիկ խոհերի ու գաղափարների ոլորտը: Ահա քայական փոխաբերութիւնների մի շարք, ուր ֆնարական հերոսի դրամատիզմը հասցուած է ընդհանրացման քարձրակէտին. «Ծաղկիմ, եւ ոչ պտղաբերիմ», «Գրիմ, եւ իսկոյն եղծանիմ» «Ճաւնիմ, եւ ի գիծն թուլանամ, Սկսանիմ, եւ ի հանգիստն ոչ ժամանեմ, Կարգիմ, եւ դարձեալ սասանիմ, Լնանիմ, եւ կրկին հեղում»: Ապա եւ՝

Ջշիջեալ չարիսն նոյնչափ արծարծեմ,

Սուղ ինչ ֆաշալեբեմ, եւ առ աւելապէս լճանիմ,

Լարիմ, եւ իսկ եւ իսկ առ նմին մեղկիմ,

Ջայս կարկատեմ, եւ զայն պատանեմ,

Խլեմ գեղիմն, եւ տատասկ տնկեմ,

Ընդ ամբառնալն՝ եւ այսրէն բերիմ,

Մտանեմ ի բոյնն աղանի, եւ անդուստ ագռաւ ելանեմ:

(Բան ՀԱ, ք)

Նարեկացին համոզուած է, որ Աստծուն առաւել հանելի է մեղաւորի խնդրուածքը, քան արդարի մաղթանքը: Մեղաւորը գուր է հայցում, արդարը՝ վարձ: Մեղաւորը թողութիւն է խնդրում, արդարը՝ պարգեւ: Նրանց այդ ապրումների տարբերութիւնը կառուցուած է ներքին հակադրութիւնների վրայ: Քնարական հերոսը ողբերգութիւն է ապրում, որ արդարները ձգտել եւ հասել են իրենց

նպատակին՝ աստուածային շնորհի, մինչդեռ ինքը ձգտում եւ չի հասնում. *Լուացեալ լինիմ, եւ ոչ պայծառանամ, Արեւու ծագեալ, եւ ոչ լուսաւորիմ, Մեղր ճաշակեմ, եւ ոչ ֆաղցրանամ, Ռեւոնիւ լնանիմ, եւ ոչ բժշկիմ, Միշտ կանխեմ ի նոյն, եւ դատարկ երեւիմ,*

Հանապազ ձաղիմ, եւ ոչ երբէք խրատիմ, Ողոքիմ դարձեալ, եւ ոչ զգաստանամ:

(Բան ԿԲ, ա)

Գործողութիւնը չի հանգում նպատակի իրագործմանը. լուացուած լինել եւ չփայլել, ծագած արեւի տակ լինել եւ չլուսաւորուել, մեղր ճաշակել եւ ֆաղցրութիւն չզգալ, բուժիչ խեղճեր ընդունել եւ չբժշկուել եւ այլն: Ակներեւ է, որ այստեղ արեւը արեգակ չի նշանակում, լուացուելը՝ լուացուել, մեղրը՝ մեղր, ֆաղցրանալը՝ ֆաղցրանալ եւ այլն: Բայց սա չի նշանակում, թէ այդ փոխաբերութիւնները պէտք է հասկանալ գուտ աշխարհիկ ընկալմամբ. իբրեւ՝ արեւն ինձ համար խաւար է ծագում, վերքս չի բուժում ոչ մի քալասան, մեղր էլ ճաշակեմ՝ էլ համ չեմ զգում եւ այլն: Նարեկացու համար կայ նաեւ հոգեւոր նշանակութիւնը, այսպէս՝ զղջման արցունքով թէեւ լուացում, քայց չեմ մաքրում մեղքերի աղտից, նշմարտութեան արեւը թէեւ ճառագում, քայց հոգում մութը չի լուսաւորում, թէեւ իմաստուն մտքեր ճաշակում, քայց չեմ իմաստնանում, նոյն պատուիրանները թէեւ միշտ լսում, սակայն վերստին դատարկ եմ թւում, թէեւ ձաղկում, քայց չեմ խրատում եւ այլն:

Մեկնաբանման իմ այս փորձը բնաւ էլ սպառիչ չէ: Նարեկացու գեղարուեստական մտածողութեան անանց հմայքը այն է, որ այն միշտ տեղ է թողնում նոր մօտեցման եւ աւելի խոր մեկնաբանման համար:

Ա. ՂԱԶԻՆԵԱՆ